

*О. О. Єрошкіна,
асистент кафедри фінансів, банківської справи та державного
управління, Полтавський національний технічний
університет ім. Ю. Кондратюка*

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

У статті з'ясовано проблеми соціально-економічного розвитку депресивних регіонів, запропоновані загальні положення концепції соціально-економічної стабілізації та розвитку регіонів.

The problems of socio-economic development of the depressed regions are found out in the article, the generals of conception of the socio-economic stabilizing and development of regions are offered.

Ключові слова: депресивні регіони, соціально-економічний розвиток регіону, державне управління, економічна стабілізація.

Keywords: depressed regions, socio-economic development of region, state administration, economic stabilizing.

ВСТУП

Однією з найбільш характерних особливостей сучасного соціально-економічного розвитку України є територіальна диференціація рівня розвитку і поточного стану економіки і соціальної сфери. Різкі відмінності, що склалися, між регіонами за рівнем накопиченого економічного потенціалу, масштабами й інтенсивністю господарської діяльності, а також ступенем фактичного добробуту населення зумовлюють процеси прогресуючої територіальної поляризації, зокрема на рівні регіонів.

З одного боку, чітко позначилася група економічно розвинених регіонів, по суті, які визначають сучасне місце України в системі міжнародного розподілу праці й значною мірою формують дохід центрального бюджету. До цих регіонів, перш за все, відносяться найбільші економічні центри країни — Донецький, Дніпропетровський, Харківський регіони та місто Київ з найбільш диверсифікованою галузевою структурою і високою питомою вагою сфери послуг.

З іншого боку, на протилежному полюсі економічної активності представлені території, що найбільш постраждали за 1990-і роки від руйнівних наслідків економічної кризи. У числі даних територій представлені Херсонський, Волинський, Тернопільський регіони.

Проблема поглиблення територіальної диференціації в Україні з початку 1990-х років і її високого рівня в даний період належить до найбільш гострих і дискусійних. Її актуальність особливо помітно виявляється на фоні практики фінансової підтримки проблемних регіонів, в яких величина ВРП (валового регіонального продукту) в середньому на душу населення складає менше 75% від середнього показника по ЄС. При цьому розриви між максимальними і мінімальними регіональними параметрами по сукупності країн ЄС в даний час складає приблизно 4,5 рази.

У процесі дослідження було узагальнено розробки видатних вчених, таких як Балабанова В., Ігнатів В., Коломійчук В., Лексін В., Нагірна В., Нижник О.

Проте, незважаючи на їх широкий спектр і не применшуючи вагомості й значущості внеску вказаних вчених, слід зазначити, що теоретичні та практичні аспекти соціально-економічної стабілізації та розвитку регіону досліджені недостатньо.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є з'ясування проблем соціально-економічного розвитку депресивних регіонів, запропонування загальних положень кон-

цепції соціально-економічної стабілізації та розвитку регіонів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Диференціація рівнів розвитку і поточного соціально-економічного становища українських регіонів, що склалася в даний період, виявилася наслідком різких відмінностей між регіонами України в динаміці зміни за роки реформ обсягів суспільного виробництва, інвестицій і рівня життя населення.

Найбільш тяжкі наслідки економічної кризи мають місце в інвестиційній сфері, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням стійкості відтворювальних процесів у регіонах.

У результаті диспропорцій, що склалися, в територіальному розвитку, за нашою оцінкою, в 2008 році величина сумарного обсягу валового регіонального продукту в середньому на душу населення в десяти найбільш благополучних за своїм соціально-економічним становищем регіонах країни приблизно в 3 рази перевищила відповідний показник по сукупності десяти найменше благополучних регіонів України, а аналогічний показник по групі п'яти лідируючих регіонів більш ніж в 4 раз перевищив відповідний рівень по сукупності п'яти найбільш кризових регіонів України [5].

Значний рівень територіальної диференціації найважливіших соціально-економічних індикаторів є нині серйозною самостійною проблемою, що зумовлює необхідність посилення державної допомоги кризовим регіонам в умовах неврегульованої системи міжбюджетних відносин в Україні.

У той же час аналіз і оцінка сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів України, що складалася після фінансової кризи 1998 року, дозволили виявити низку суперечливих результатів регіонального розвитку і загострення окремих системних територіальних проблем.

Так, з 1997 по 2001 рік не була загалом подолана тенденція прогресуючого відставання значної групи економічно слабозвинених і депресивних регіонів України від середньоукраїнського рівня за основними соціально-економічними характеристиками, включаючи параметри рівня життя [2].

У більшості цих регіонів ріст доходів населення і обсягів промислового виробництва не було забезпечене дією довготривалих факторів і, перш за все, стійким зростанням інвестиційної активності господарюючих суб'єктів. При цьому скорочення в них реальних бюджетних доходів, що продовжується, за рахунок власних джерел зумовлює подальше збільшення дотаційності їх економіки.

Зокрема, результати розрахунків рівня територіальної диференціації по основних характеристиках соціально-економічного розвитку показують наступне. Якщо співвідношення середніх рівнів десяти кращих до десяти гірших регіонів за період з 1997 по 2000 років зросло по реальним доходам населення з 3,6 до 4,4 рази, рівню загального безробіття — з 3,5 до 4,0 рази, в середньому на душу населення обсяг роздрібно торгівлі — з 5,4 до 5,7 разу, то за обсягом промислового виробництва це співвідношення збільшилося з 2,9 до 3,2 рази, обсягом реальних власних бюджетних доходів — з 9,6 до 14,0 раз, обсяг інвестицій в основний капітал — з 6,1 до 8,2 рази [5].

У свою чергу, в 2007—2008 роках намітилося деяке пом'якшення територіальної диференціації по окремих аспектах соціально-економічного розвитку. Зокрема, її масштаби за рівнем інвестиційної активності в 2008 році фактично відповідали параметрам 2003 року [5]. Однак це поки не привело до помітної зміни ситуації у сфері матеріального виробництва. Так, наприклад, рівень обсягу виробництва промислової продукції десяти лідируючих регіонів до кінця вказаного періоду перевищував відповідний рівень десяти замикаючих регіонів приблизно в 3 рази.

У зв'язку з цим, виходячи з перспектив скорочення існуючої міжрегіональної диференціації, положень неокласичної теорії регіонального зростання, можна було б припустити, що відновлення в країні стабільного економічного зростання автоматично спричинить за собою зближення рівнів розвитку регіонів.

Так, зокрема, В.С. Коломійчук на основі проведеного ним аналізу низки економічних і соціальних індикаторів за період з 1990 по 1998 зробив висновок про те, що спад супроводжується регіональним розшаруванням, тоді як розвиток, економічне зростання протікають одночасно з процесами регіонального вирівнювання [2]. Це, на думку автора, дає ключ до механізму управління процесами регіонального розвитку.

У той же час характер зміни параметрів територіальної диференціації по найважливішим соціально-економічним індикаторам показав, що реально досягнуте в країні економічне зростання зовсім не є гарантією автоматичного міжрегіонального вирівнювання, особливо якщо ступінь територіальної диференціації надзвичайно високий [6].

У абсолютній більшості українських регіонів не були реалізовані сприятливі об'єктивні передумови, що виникли після фінансової кризи 1998 року, для проведення кардинальної реструктуризації їх економіки на базі інвестування додаткових

фінансових ресурсів у найбільш конкурентоздатних високотехнологічних галузях і виробництві продукції з високим ступенем переробки. А в 2008 році вже розпочалась світова фінансова криза, яка триває і досі. Місце України на світових ринках, як і раніше, визначається переважно сировинним експортом і, перш за все, експортом продукції чорної і кольорової металургії.

Зростання виробництва в традиційних оброблювальних галузях промисловості було досягнуте, головним чином, за рахунок підвищення ступеня використання діючих виробничих потужностей, а інвестиційна активність приватних інвесторів була сконцентрована в основному у високодохідних галузях паливно-енергетичного комплексу і сфери послуг.

Незавершеність в Україні всього комплексу інституційних реформ, відсутність адекватних сучасних завдань стійкого розвитку системи фінансових інститутів, що зберігається в цілому, надто низька інвестиційна привабливість вітчизняної економіки не дозволяють забезпечити в абсолютній більшості регіонів України стабільності процесів розширеного відтворення в рамках дії ринкових механізмів саморегулювання. При цьому диференціація регіонального розвитку, що заглиблюється, змушує центральну владу постійно збільшувати розмір засобів, що направляються з метою пом'якшення територіальних відмінностей.

У умовах, що склалися, враховуючи нерозвиненість ринкових механізмів і низьку ефективність регіональної економічної політики, що проводиться, поки не можуть бути повною мірою задіяні в економічному обороті наявні в абсолютній більшості українських регіонів сприятливі передумови і чинники територіального розвитку.

У цілому, збереження в останні 3—4 роки негативних тенденцій і загострення ряду проблем територіального розвитку в Україні підсилюють загальну нестійкість вітчизняної економіки, її чутливість до дії зовнішніх чинників, обмежуючи зростання її адаптивності і ефективності.

Отже, наявність обгрунтованої концепції функціонування й розвитку є необхідною умовою прийняття об'єктивних рішень стосовно державного регулювання соціально-економічного розвитку депресивних територій.

Особливого значення для вироблення концепції набуває обгрунтування стратегії розвитку економіки на регіональному рівні, що відрізняється різноманіттям факторів функціонування. Формування концепції розвитку регіону дозволяє виробити обгрунтований прогноз його майбутнього розвитку. У сьогоднішніх невизначених соціально-економіч-

них умовах проблема науково обгрунтованого підходу до розробки концепції розвитку стає особливо актуальною. Дана ситуація зумовлена сучасним економічним станом окремих регіонів, змушених здебільшого самостійно вирішувати численні проблеми, що стоять перед ними.

Як відомо, соціально-економічні процеси на території відбивають функціонування різних просторових сполучень елементів продуктивних сил [1].

Аналіз ролі просторових факторів приводить до двох висновків:

1) загальні напрями розвитку економіки значною мірою визначаються синтезом різних тенденцій регіонального розвитку, а зміни в територіальній структурі відтворення активно впливають на темпи розвитку й пропорції всієї економіки;

2) ефективна в загальнодержавному масштабі економічна політика обов'язково повинна включати й узагальнювати спеціальні форми й методи регіональної економічної політики.

Відзначені особливості соціально-економічного розвитку на рівні територій повинні знайти відбиття в теорії й методології державного управління. Основні методологічні положення державного управління регіонального розвитку були розроблені в ще в 1930-х роках [3].

Сьогодні виникає потреба у виробленні нових підходів і теоретичних положень, що визначають характер, особливості й механізм реалізації процесу регулювання регіонального розвитку. Тому зараз вкрай необхідне вироблення соціально-економічної концепції функціонування й розвитку регіону як важливої методологічної основи регіонального аналізу. Тільки така концепція може відбити всі численні характеристики регіону й формалізувати найважливіші зв'язки у функціонуванні регіональної системи.

У рамках розробки соціально-економічної концепції розвитку регіону розглядаються й вивчаються його основні економічні проблеми, вибираються пріоритети територіального розвитку [4].

Крім того, передбачається наступне:

— оцінка досягнутого рівня й особливостей соціально-економічного розвитку регіону, що передбачає аналіз його ресурсної бази. Це дозволить оцінити динаміку основних показників розвитку території в контексті еволюції регулюючого впливу держави на регіональну ситуацію;

— пророблення сценаріїв структурної перебудови регіонального господарства, а також стратегії адаптації останнього до нової системи міжрегіональних зв'язків і взаємозалежностей;

— вибір та обґрунтування напрямів перспективного розвитку території. Ці напрями класифікуються залежно від можливих сценаріїв перспективного розвитку, які засновані на різних варіантах спеціалізації регіонального господарства.

В окремих дослідженнях, присвячених проблемам оптимального функціонування територіальних систем, зверталася увага на те, що регіон, відповідно з властивими йому характеристиками соціального й економічного потенціалу, має об'єктивний внутрішній критерій оптимальності [1; 2; 3]. Визначення критерію оптимальності соціально-економічної системи регіону, по суті, пов'язане з ідентифікацією спеціалізації регіонального господарства, що враховується в ході розробки соціально-економічної концепції.

Будь-яка прийнята на рівні регіону концепція, що визначає орієнтири його розвитку, буде недосконалою, і результати її реалізації в найкращому разі будуть мати приватний та епізодичний характер, якщо в її основі не лежить ясна, загальновизнана формула регіональної політики. Остання повинна мати якість універсальності в частині основних взаємин регіонів і центру, визначати стандартний набір регулюючих прийомів, що виключають можливість індивідуалізації бюджетно-податкових відносин.

Таким чином, результативність регіональної концепції залежить від того, у якою мірою визначена всіма регіонами формула регіональної політики, чи відповідає вона всьому спектру інтересів її суб'єктів.

Невід'ємним елементом концепції повинне стати визначення цілей розвитку конкретного регіону, а також його галузевих пріоритетів. Основна мета сьогодення у вирішенні проблеми самодостатності регіону це його здатність самостійно виконувати повний набір функцій. Результативне вирішення даного питання в інтересах регіонів можливе винятково в руслі знаходження ефективної формули регіональної економічної політики, яка повною мірою розкриває характер впливу просторових факторів на економічну динаміку. Разом з тим, реалізацію принципу самодостатності є об'єктивний зміст будь-якої регіональної політики.

Принципи регіональної економічної політики, які впроваджуються на центральному рівні, повинні задавати своєрідні орієнтири прийнятих рішень вже на регіональному рівні й, насамперед, це стосується питань регулювання соціально-економічного розвитку регіону. Вибір того або іншого галузевого орієнтира регіонального розвитку визначається вимогами регіональної економічної політики, а також тим, якою мірою реалізація даного пріоритету вирі-

шує завдання позитивної динаміки економіки і її територіальних структурних складових.

Як найважливіший елемент концепції регіонального розвитку необхідно виділити можливі шляхи стабілізації регіональної ситуації й поступового стійкого росту шляхом визначення потенційно перспективних напрямів галузевої спеціалізації регіонального господарства. Виявлення галузевих пріоритетів, "плюсів" регіонального розвитку припускає використання ряду методів формалізації основних, формуючих регіональну економіку, складових. Такими складовими можуть бути сектори або галузі господарства. Оцінка їхнього впливу на головні параметри розвитку регіональної системи лежить в основі визначення конкретного галузевого пріоритету.

З цією метою важливо враховувати не тільки економічний зміст результату, одержуваного від інтенсивного розвитку галузі, але й стан соціального, екологічного й іншого факторів. Ця робота вимагає введення в аналіз спеціальних методичних прийомів, що дозволяють різними способами оцінити вплив основних факторів на регіональну динаміку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в умовах макроекономічної нестабільності, що зберігається та підсилюється неперсидовністю державного регулювання господарських процесів, сформувавши регіональну концепцію й реалізувати певні пріоритети видається досить складним завданням. Однак робота зі створення концептуальних основ розвитку регіону необхідна, насамперед, з метою запобігання тенденції територіального розпаду господарського середовища. Разом з тим очевидно й те, що за допомогою реалізованих у цей час підходів у рамках державного регулювання територіального розвитку нормалізувати ситуацію неможливо.

Прийняті сьогодні пріоритетні галузеві орієнтири регіонального розвитку не одержують необхідного обґрунтування з позиції задоволення як регіонального, так і стратегічного державного інтересу. Найбільше це стосується депресивних регіонів, що характеризуються слабкою реакцією на нововведення в законодавчому й інституціональному забезпеченні проведених ринкових перетворень.

Економічно благополучні регіони ввійшли в ринок відносно безболісно й були, таким чином, об'єктивно більше підготовлені до цього. Незважаючи на існування в них численних проблем, вибір пріоритетів територіального розвитку зазначеної категорії регіонів не настільки запутаний, як, скажімо, у відсталих регіонів. Зовнішньоекономічна орієнтація більш розвинених регіонів оче-

видна через те, що вони володіють значним у сьогоденних умовах експортним потенціалом, займають вигідне географічне положення щодо інфраструктури, це забезпечує їхнє функціонування, мають диверсифіковану виробничу структуру. Все це уможливує досягнення даними регіонами високого ступеня господарської й фінансової самостійності.

У цей же час наявна глибока диференціація в соціально-економічному розвитку українських регіонів. Подібна диференціація скоріше визначається розходженнями в стартових умовах входження регіонів у ринок, що сформувалися переважно під впливом минулої практики регулювання територіального розвитку, ніж особливостями проведених економічних перетворень. У цьому зв'язку видається доречним погоджувати стратегію й тактику проведення реформ на рівні регіону з оцінкою його місця й ролі в загальній соціально-економічній системі.

Мета концепції розвитку регіону — це вибір та обґрунтування спрямованості регіонального розвитку, що укладається в загальну стратегію державної регіональної політики. Необхідне також вироблення галузевих пріоритетів територіального розвитку, зумовлених інтеграцією усього набору наявних факторів. При цьому комплексна оцінка стану регіонального господарства, дослідження залежностей між різними секторами дозволить спрогнозувати взаємозалежний розвиток галузей спеціалізації регіону.

Література:

1. Игнатов В.Г. Регионоведение и управление / В.Г. Игнатов, В.И. Бутков. — М.: Тесса, 2000. — 416 с.
2. Коломійчук В.С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону / В.С. Коломійчук, А.Т. Шевчук, С.А. Шульц. — Тернопіль, — 2002. — С. 71—72.
3. Лексин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. — Изд. стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2003. — 368 с.
4. Лексин В. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Депрессивные территории: прежние проблемы и новые варианты их решения / В. Лексин, А. Швецов // Российский экономический журнал". — 2001. — № 9. — С. 41—47.
5. Статистична інформація. — Режим доступу до інформації: — <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Трансформація структури господарства України. Регіональний аспект / (За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник). — К., 2003. — 341 с.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2010 р.